

A művelődéspolitikus Teleki László

175 éve, 1821. március 21-én hunyt el Pesten idősebb Teleki László. Életéről, irodalmi, kultúrpolitikai és pedagógiai tevékenységéről néhány méltatás megjelent ugyan,¹ de életművének teljes feltárásával még adós a hazai művelődéstörténet-írás. A legtöbben csak annyit tudnak róla, hogy az ő könyvgyűjteménye jelentette az Akadémiai Könyvtár alapját, és hogy ő volt akadémiánk első elnökének, Teleki Józsefnek, és a politikus ifjabb Teleki Lászlónak, a Kegyenc szerzőjének apja. Pedig idősebb Teleki László jelentős alakja volt a hazai felvilágosodás korának. Mint a magyar felvilágosodás nagyjai, ő is harcolt az anyanyelvű tudományosság fejlesztéséért, az akadémiai eszme megvalósulásáért, a magyar nyelven történő oktatásért és színjátszásért.

Különösen három munkája érdemi megfigyelésünket, mert ezekből egy egységes és haladó művelődéspolitikai koncepció körvonalai rajzolódnak ki, ami – megvalósulása esetén – nagymértékben elősegítette volna hazánk polgári irányú fejlődését. A három mű közül kettő nyomtatásban is megjelent, egy pedig, a legkorábbi, kéziratban maradt.²

A továbbiakban e három mű alapján vázoljuk fel Teleki László művelődéspolitikai elképzeléseit. Véleménye szerint egy nemzet fejlődésének alapvető feltétele oktatásügyének megfelelő színvonala. Korának, tehát a XVIII. század utolsó éveinek és a XIX. század elejének hazai oktatásügyét vizsgálva keserűen állapítja meg, hogy nálunk a népoktatás, a középfokú oktatás és a felsőoktatás is igen korszerűtlen rendszer szerint folyik:

Egy nevezetes akadály a Nemzetünk Culturájának és ennél fogva anyai nyelvünk pallérozásának is, Oskolai állapotunknak közönségesen rossz karban való léte. Akár Alsóbb Falusi és Városi Oskoláinkat, akár pedig felsőbb Gymnasiumainkat egészen az Universitásainkig tekintsük, mindenütt oly sok véghetetlen hibákat, Anomáliákat találhatunk, hogy valósággal tsuda Nemzetünknek ilyen lábon való megállhatása is.³

A népiskolai oktatásról szólva megállapítja, hogy a 6-12 éves gyermekeket az elemi ismereteken, az olvasáson, íráson és számoláson kívül szinte semmiféle hasznos dologra nem tanítják. A parasztgyermekek, a kereskedők és kézművesek gyermekei az iskolában eltöltött éveket szinte teljesen elvesztegetik, hiszen ott nem tanulják meg jövőendő életpályájukhoz, a mezei gazdálkodáshoz, az iparűzéshez és kereskedéshez elengedhetetlenül szükséges alapismereteket. A középfokú oktatás területén is ugyanez a helyzet. A latin nyelv túlsúlya a gimnáziumi oktatásban elveszi az időt az igazán fontos tantárgyak, főként a természettudományok tanításától. Egyetemi oktatásunk is

¹ Voinovich Géza: Idősebb Gróf Teleki László irodalmi munkássága. Irodalomtörténeti Közlemények, 1899. 129-167. old.; Négyesy László: Egy régi magyar kultúrpolitikusról. Magyar Pedagógia, 1901. 595-605. old.; Fehér Katalin: Teleki László nevelésügyi munkásságához. Magyar Könyvszemle, 1985. 1. sz. 62-67. old.

² A magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései gr. Teleki Lászlónak. Pest, 1806.; Über die Einrichtung einer Gelehrten Gesellschaft in Ungarn. Eine unmassgebliche Meinung des Gr. L. Teleki. Pesth. 1810.; Teleki László: A nevelésről. MTAK Kéziratár, Régi s új írók 4-r. 133 sz.

³ A magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései gr. Teleki Lászlónak. Pest, 1806. 126-127. old.

messze elmarad a fejlettebb európai nemzetekéitől. Nincsenek hazánkban szakiskolák, hiányoznak a katonák, kereskedők, gazdasági szakemberek, hivatalnokok képzésére szolgáló intézmények. Nincs szervezett pedagógusképzés, nincsenek megfelelő tantervek, az iskolák felügyelete sincs jól megszervezve.

Teleki mindezek okát abban látja, hogy az oktatásügy hazai irányítói nem ismerték fel a pedagógia mint tudomány jelentőségét, és az oktatáspolitikai döntések meghozatalakor nem használták fel annak fontos, új eredményeit, melyek pedig a fejlett európai országokban már ismertek:

*Az új Tudomány a Pedagogia a nevelés mestersége, még nálunk szinte esméretlen... A nevelés mestersége az az út, a mely által egész Nemzetek formáltatnak, a mely által a Nemzeteknek közönséges boldogsága elégegitetik... ez az a felséges Tudomány, a melynek kidolgozását és Systemába való hozását az emberi nemzet oly későre halasztotta, e mi Magyar Nemzetünk még tsak meg sem is ízelhetette. Nállunk még erről nem tsak semmi sem íródott, ebben olly tökéletesen hátra vagyunk, hogy ha tsak ujjab Tudósaink Nemzetünket erre hamar figyelmetessé nem teszik, majd későbbre az ez által okozandó kárt alig pótolhattuk ki.*⁴

Teleki nézete szerint a nevelés állami feladat. „a Statusnak magának kell azon igyekezni, hogy részéről a nevelésre szolgáló eszközök jól elintéztessenek.” – vallja. Ezért, első lépésként ki kell dolgozni a neveléstudomány elvi rendszerét és ezt a leendő tanároknak oktatni kell:

*Oskoláinkban a Pedagogiából egy különös Tudományt kell tsinálni, azt taníttatni. Mind azon Ifjakat, a kik... Tanítók akarnak lenni, annak szorgalmatosan való tanulására szorítani, és abból Exament,... mint akármely egyéb tudományból megkívánni.*⁵

Ebben a művében Teleki nem tér ki a neveléstudomány elvi kérdéseinek tárgyalására, de az 1796-ban, tehát 200 évvel ezelőtt keletkezett, *A nevelésről* címet viselő, kéziratban maradt munkájában összefoglalta elméleti pedagógiai nézeteit. A nevelés célja szerinte az, hogy „a Hazának és közönséges polgári társaságnak” hasznos tagjává váljon a gyermek. Egyéni boldogságát találja meg a társadalom érdekében kifejtett közhasznú tevékenységben. Hasznos polgár csak úgy válhat a gyermekből, ha jövődő pályájához szükséges hasznos ismereteket is tanul az iskolában az elemi ismereteken kívül. A gyermekek rendszeres oktatása hat éves korban kezdődjön. Ekkor már minden gyermek jól beszél az anyanyelvén, tehát megkezdődhet az olvasás és írás tanítása. Miután a gyermek már jól olvas és ír az anyanyelvén, gondot kell fordítani az „értelemmel való olvasás és írás” képességének kialakítására. Ezután kezdődhet az élő nyelvek tanulása, melynek elengedhetetlen feltétele az anyanyelv „fundamentumos” ismerete. Teleki megjegyzi: „Én a magam Nemzetit tisztetem, nemzeti nyelvet beszülöm, de mégis távoll vagyok attól, hogy magyar embernek idegen nyelveket nem helyes tudni.”⁶ Nézete szerint a gyermekeknek ismerniük kell anyanyelvükön kívül a környező népek nyelveit is, tehát a magyar gyermekeknek érteniük kell pl. szlovákul és románul. A tudományos pályára készülőknek tökéletesen kell beszélni és írni-olvasni a világnyelvek közül németül és franciául, érteni kell angolul. A „megholt nyelvek”, tehát a latin és a görög ismerete is lényeges számukra. Érdekes, bár vitatható Telekinek az a nézete, hogy csak tíz-tizenegy éves korban célszerű elkezdni a tudományok tanítását. A szerző elképzelései szerint a humán és reál tudományok egyforma súllyal szerepelnének a középiskolai tárgyak között. Matematikát, fizikát, természettudományt, statisztikát, politikai ismereteket éppúgy kell tanulnia a fiataloknak, mint történel-

⁴ Teleki László: i.m. 130-131. old.

⁵ Teleki László: i.m. 144. old.

⁶ Teleki László: *A nevelésről*. [1796]. 47. old.

met, földrajzot, esztétikát, filozófiát és teológiát. A tantárgyak tartalmát nem ismerteti részletesen, azonban kitér az oktatás módszereire a mű *Tanításnak és tanulásnak Mődjáról* című fejezetében.

Igen korszerű és ma is helytálló Telekinek az a nézete, hogy ki kell alakítani a tanulóknak az önálló ismeretszerzésre való törekvést, melyet ő „magától való tanulásnak” nevez. Ezen a területen az elsőrendű feladat mai szóhasználattal élve az olvasóvá nevelés. „Az olvasást a gyermek ne tartsa munkának, hanem gyönyörűségnek. Az olvasáshoz való hajlandóságot ha már így megvan, igen könnyű nem csak fenntartani, hanem napról-napra tovább is vinni.”⁷ Az olvasásnak nemcsak az értelmi, hanem az érzelmi nevelésben is szerepe lehet. Ezt a gondolatot Teleki így fogalmazza meg: „Vannak románok, melyek nem csak az értelmet, hanem a szívet is fejlesztik.” Azt vallja, hogy a gyermekeket semmiféle olvasmánytól nem szabad eltiltani, még olyanoktól sem, melyeket a felnőttek szerint nem értenek. Az olvasás engedélyezése és megvonása a jutalmazás és a büntetés eszköze lehet.

Teleki nemcsak az értelmi, hanem az erkölcsi és testi nevelés kérdéseiről is részletesen szól. Felfogása szerint „az Educatio Phisica, az Educatio Moralis és a Scientifica Educatio szorososan egybe van kötve egymással... úgy, ha akármelyik ezek közül negligáltatik, az egész nevelésben a nevezetes fogyatkozás kitetszik. Megjegyzi, hogy a „mi Haza-béli Oskoláinkban, csak az utolsót tartják a Nevelés objectumának, a másik kettő pedig egészen negligálva van.”⁸

Mivel Teleki maga is sokoldalúan képzett volt a nevelés elméletének kérdéseiben, felismerte, hogy minden neveléssel hivatásszerűen foglalkozó ember számára elengedhetetlen „a gyermeknevelés mesterségéhez való tökéletes értés.” Ez csak magas szintű és szervezett tanító- és tanárképzés keretében valósulhat meg. Tehát a hazai oktatáspolitikai reformjának első lépéseként a szerző pedagógusképző intézményeket hozna létre, melyekben mind a neveléstudomány elméletére, mind pedig az iskolai oktatás gyakorlati tudnivalóinak megtanítására sor kerülhetne. Miután korszerű képzettséggel ellátott tanítók és tanárok kerülnek az iskolákba, csak azután érdemes a különböző iskolafokokozatok reformjáról gondolkodni. Teleki az iskolarendszer tartalmi és módszertani megújításáról szólva kifejti: a falusi népiskolákban az elemi ismeretek mellett oktatni kell a mezőgazdasági ismeretek alapjait is, a városi népiskolákban pedig olyan, a jövőre készülő kézművesek és kereskedők számára hasznos tudnivalókat, melyeket mesterségük gyakorlása során felhasználhatnak. A gimnáziumokban modern nyelveket, természettudományokat, éppúgy tanítani kell, mint nemzeti irodalmat, történelmet, klasszikus nyelveket és filozófiát. Nézete szerint szükség van közép- és felsőfokú szakiskolák alapítására hazánkban, ahol korszerű mezőgazdasági, kereskedelmi, hadászati, államigazgatási ismereteket oktatnak felkészült, külföldön képzett oktatók.

A tanítás nyelve minden iskolatípusokban a magyar nyelv legyen. Teleki hisz abban, hogy nyelvünk alkalmas mindenféle tudomány művelésére, és a tudományok magyar nyelven történő oktatása a nyelv fejlődését is elősegíti.

Nem kerülik el a szerző figyelmét a tankönyvek problémái sem: *Szükséges az Oskolák neméhez képest minden Tudományokra, olyan jó Hazánkban készült, nem pedig külső Országokból behozott Manuálisokat, kézi könyveket választani, amelyek ezen tzéloknak tökéletesen megfelelhessenek.*⁹

⁷ Teleki László: i.m. 65. old.

⁸ Teleki László: i.m. 9-10. old.

⁹ A magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései gr. Teleki Lászlónak. Pest, 1806. 146. old.

A különböző iskolatípusokban használni kívánt tankönyvek kiválasztását egy szakértőkből álló testületre bízna Teleki. Az egyes iskolatípusokban országosan egységes tankönyveket használnának. Ez elősegítené az egységes követelményrendszer kialakulását.

A szerző változtatna az iskolai oktatás módszerein is. A korban szokásos elvont, minden gyakorlatiasságot nélkülöző tanári előadások helyett széles körben bevezetné a szemléltetést és a tanórai kísérleteket. A pusztán az emlékezetet igénybe vevő számonkérés helyett a gondolkodtatás legyen a cél.

A tanulók iskolai fegyelmzésének problémái is foglalkoztatták Telekit. A brutális módszereket, a testi fenytést elveti, a szép szó, a meggyőzés erejében hisz.

Érdekes, újszerű és ma is megfontolásra érdemes Telekinek a tudományok fejlesztésére, a tudósok támogatására vonatkozó eszméje. Felismerte és megfogalmazta azt a napjainkban is aktuális és igaz gondolatot, hogy a tudományos kutatásra fordított összegek sokszorosan megtérülnek. Ezért kell gondot fordítani egyrészt a tudósképzésre, másrészt a hazai tudósok anyagi és erkölcsi megbecsülésére.

Már gyermekkorban kiválaszthatók azok a tanulók, akik alkalmasak a tudományok művelésére. Az állam feladata, hogy őket minden lehető eszközzel támogassa, felsőfokú tanulmányaikat külföldön is elősegítse. Bizonyára több magyar tudós szomorú példája lebegett a szerző szemei előtt mikor papírra vetette a következő sorokat:

Azokat, akik a Tudományokra egész erővel reá adják magokat, nem tsak nem kellene megvetni, hanem valósággal betsülni, ditsérni, és tehetségünk szerént elé segíteni. A már meg lévő Tudósainknak subsistentiát kell adni, hogy az élelem keresés kéntelensége miatt el ne vonattassanak a feltett tzéjokra való állandó törekedéstől. Illendő volna nékik (mint idegen Országokban sok helyt) rangot, Titulust sőt Ordót is adni.¹⁰

Sajnos a fentiekrol a mai tudósok is csak álmodhatnak, hiszen az „élelem keresés kéntelensége” napjainkban is sokakat elvon az igazán értékes tudományos tevékenységtől.

Teleki művelődéspolitikai elképzelései között fontos helyet kap a könyvkiadás, a könyvkereskedelem és a könyvtárak problémája. Abból indul ki, hogy egy nemzet műveltségi szintjét legegyszerűbben az olvasás, a könyvek hozzáférhetővé tételével lehet a leginkább emelni:

A könyvek olvasását a Magyarok között jobban fel kellene eleveníteni, és közönségsébbé tenni! Az Anglusok között a Gyümöls áruló Asszony a boltotskája előtt, a Fiaker kotsis a bakján, a Mester ember Műhelyében, az Inas ura Palotájában ha nints egyéb foglalatossága, olvas; de bezzeg a Magyar közönséges ember, inkább henyl vagy alszik, mint sem valaha könyvet vegyen a kezébe.

Hogy ugyan tsak ezt valaha elérhessük, a nagyobb rangú és Méltóságú Embereknek kellene nem tsak a Magyar könyvek olvasásával, hanem az azokból formálódó Bibliothecák gyűjtésével jó példát adni. Ha ez megesne, a könyvek megbövíülnének, és a köznép... maga is az olvasáshoz inkább hozzá édesedne.¹¹

A könyvkiadás és könyvkereskedelem kérdéseiről szólva Teleki számos olyan javaslatot tesz, melyeken ma is – csaknem 200 év elmúltával – érdemes lenne elgondolkodniuk az illetékeseknek. Azzal egyetért, hogy értéktelen művek kiadásához nem kell hozzájárulni, de erőteljesen hangsúlyozza, hogy a tudományos könyvkiadás támogatása az állam feladata:

Az újabb időkben ugyan számosabb Magyar könyvek jöttek ki, de ezek nagyobb része kiitsiny érdemű, valósággal Tudományos könyv pedig kevés van közöttte. A Statusnak pedig az ilyenek irattatását kellene főképpen elésegíteni.¹²

¹⁰ Teleki László: i.m.158. old.

¹¹ Teleki László: i.m. 161-162. old.

¹² Teleki László: i.m. 162. old.

Oly módon is támogathatná az állam a hazai tudományosság fejlődését, – vallja Teleki – ha minél nagyobb példányszámban kiadtná az igazán értékes tudományos műveket, „mert így a szegényebb sorsú író vagy fordító jó és hasznos fáradozása után magában is élelmét megnyerheti.”

A szerző a magyar nyelvű tudományos könyvkiadás mellett fontos művelődéspolitikai feladatnak tartja a tudományos folyóiratok létrehozását, és ezek kiadásához állami segítséget tart szükségesnek.

Egy nemzet kultúrájának lényeges eleme a színház, az anyanyelven folyó színelőadások. Teleki állandó magyar színház létrehozását követeli, és ami egészen egyedül, szervezett magyar nyelvű színészképzést.

A Magyar Tudós Társaság felállításának eszméje, szervezeti kereteinek kidolgozása, működésének tartalmi és formai szabályozása mindig Teleki érdeklődésének homlokterében állt. Már a „Buzgó esdeklések” egy külön fejezetében foglalkozott a témával, majd a könyv megjelenésének évében, 1806 nyarán az éppen akkor meginduló magyar újság, a Hazai Tudósítások első számában pályázatot hirdetett, a létrehozandó Magyar Tudós Társaságra vonatkozóan:

Mitsoda Intézet szerint lehetne Magyarországban oly Tudós Társaságot legkönnyebben felállítani és leghelyesebben elrendelni, a melly nem csak a Magyar Nyelvet és literatúrát gyarapítaná, hanem a külföldi tudós dolgoknak is megkívánható ismeretét is az Országban a Nemzet javára elterjesztené.¹³

A pályázatra 13 pályamű érkezett. Ezek felhasználásával Teleki maga dolgozott ki egy tervezetet, melyet 1810-ben publikált német nyelven, über die Einrichtung einer Gelehrten Gesellschaft in Ungarn címmel. Úgy véli, hogy a Magyar Tudós Társaság független testület kell hogy legyen, nem befolyásolhatja működését egyetlen állami szerv sem. Éppen ezért létrehozását főként közadakozásból képzelel el, de évenkénti fenntartási költségeihez az állam is hozzájárulhatna. Részletesen szabályozza a Társaság vezető testületének működési rendjét, a tagfelvételt, az egyes osztályok feladatait. Véleménye szerint a Tudós Társaság egyik feladata lehetne a tudományos könyvkiadás felügyelete. Az általa kiadott könyvek mentesülnének a cenzúra alól. Külön székházra lenne szükség, melyben az intézmény irodái mellett helyet kaphatna a könyvtár, egy természettudományi gyűjtemény és a nyomda. A Magyar Tudós Társaság felállítását sajnos már nem érthette meg, mint ahogy haladó nevelés- és oktatáselméleti gondolatainak nagy része, művelődéspolitikai reformjavaslatainak többsége is csak jóval később valósult meg. Számos elképzelése (pl. a tudósok megfelelő anyagi és erkölcsi megbecsülése, a tudományos könyvkiadás állami támogatása) máig is csak álom maradt. Egyetlen vágya teljesült még életében. Halála előtt néhány nappal, 1821. március 12-én kezdte meg előadásait Kolozsváron, új épületben az állandó magyar színház.

Láthattuk, Teleki László élete gazdagabb volt törekvésekben, mint sikerekben. Tervei, elképzelései saját korában visszhang nélkül maradtak, de ő nem is várt elismerést. „Tsekély munkátskáival” hazáját kívánta szolgálni.

Fehér Katalin

---

¹³ Hazai Tudósítások. 1. sz. 1806. július 2.